Carl Jung: Η δεινή κατάσταση του ατόμου στη σύγχρονη κοινωνία

Από το "Ο Ανεξερεύνητος Εαυτός", εκδόσεις Ιάμβλιχος, 1988.

Τι επιφυλάσσει το μέλλον; Η ερώτηση αυτή απασχόλησε τον άνθρωπο από τα πανάρχαια χρόνια, αν και όχι πάντα στον ίδιο βαθμό. Με βάση τα ιστορικά δεδομένα ο άνθρωπος στρέφεται με άγχος στο μέλλον κατά τη διάρκεια φυσικών, πολιτικών, οικονομικών και πνευματικών αδιεξόδων, ιδίως όταν πολλαπλασιάζονται οι προσδοκίες, οι ουτοπίες και τα αποκαλυπτικά οράματα. Μπορεί να θυμηθεί κανείς τις προσδοκίες των χιλιαστών την εποχή του Αυγούστου, ή τις πνευματικές αλλαγές της Δύσης προς το τέλος της πρώτης χιλιετίας. Σήμερα, που σιμώνει το τέλος της δεύτερης χιλιετίας ξαναζούμε μια εποχή γεμάτη αποκαλυπτικές εικόνες μιας συμπαντικής καταστροφής. Ποια είναι η σημασία εκείνου του διχασμού που διαιρεί την ανθρωπότητα σε δύο μέρη; Ποια θα είναι η πορεία του πολιτισμού μας και του ίδιου του ανθρώπου, αν αρχίσουν να εξαπολύονται οι υδρογονοβόμβες, ή αν σκεπάσει την Ευρώπη το πνευματικό και ηθικό σκοτάδι του εθνικού απολυταρχισμού.

Έχουμε κάθε λόγο να ανησυχούμε. Σε όλη τη Δύση υπάρχουν ανατρεπτικές μειονότητες που, εκμεταλλευόμενες τον ανθρωπισμό και την αίσθηση της δικαιοσύνης μας, προετοιμάζουν εμπρηστικούς δαυλούς. Τίποτε δεν μπορεί να σταματήσει την εξάπλωση των ιδεών τους, εκτός από την κριτική σκέψη ενός απλού, διαυγούς και νοητικά σταθερού πληθυσμιακού στρώματος. Δεν πρέπει όμως να υπερεκτιμήσουμε την πυκνότητα αυτού του στρώματος. Διαφέρει από χώρα σε χώρα ανάλογα με την εθνική ιδιοσυγκρασία. Εξαρτάται επίσης από τη λαϊκή παιδεία της κάθε χώρας και υπόκειται στις αρνητικές επιδράσεις πολιτικοοικονομικών παραγόντων. Κρίνοντας από τα δημοψηφίσματα, θα μπορούσε κανείς με αισιόδοξους υπολογισμούς

να υποθέσει σαν ανώτατο όριο το 40% του εκλογικού σώματος. Ακόμη και μια περισσότερο απαισιόδοξη άποψη δε θα ήταν αδικαιολόγητη, επειδή το χάρισμα της λογικής και κριτικής σκέψης είναι ικανότητα πέρα από τις δυνατότητες του μέσου ανθρώπου. Όπου υπάρχει, αποδείχνεται τόσο μεταβαλλόμενη και ασταθής, όσο περισσότερες είναι και οι πολιτικές ομάδες. Όπου επικρατεί η μάζα, η διεισδυτική σκέψη νεκρώνεται. Αυτό οδηγεί αναπόφευκτα σε δογματική και δεσποτική τυραννία, αν υποκύψει ποτέ η πολιτεία σε κάποια κατάσταση αδυναμίας.

Τα λογικά επιχειρήματα συνοδεύονται από κάποια επιτυχία όσο η συναισθηματικότητα μιας δεδομένης κατάστασης δεν υπερβαίνει το κρίσιμο σημείο. Αν η συγκινησιακή «θερμοκρασία» ξεπεράσει αυτό το επίπεδο, η πιθανότητα της αποτελεσματικότητας της λογικής ελαττώνεται και τη θέση της παίρνει η προπαγάνδα και οι χιμαιρικές ονειροφαντασίες. Αυτό σημαίνει πως εκλύεται ένα είδος συλλογικής καταληψίας που εξελίσσεται ραγδαία σε ψυχική επιδημία. Σε μια τέτοια κατάσταση αναδύονται στην επιφάνεια όλα τα αντικοινωνικά στοιχεία. Τέτοια άτομα δεν είναι καθόλου σπάνια φαινόμενα που απαντώνται μόνο σε φυλακές και φρενοκομεία. Για κάθε εκδηλωμένη περίπτωση φρενοβλάβειας, σύμφωνα με τους υπολογισμούς μου, υπάρχουν δέκα τουλάχιστον λανθάνουσες περιπτώσεις οι οποίες αν και σπάνια φτάνουν στο σημείο να εκδηλωθούν παρ’ όλη την επιφανειακή τους φυσικότητα επηρεάζονται από ασυνείδητες παθολογίες και διεστραμμένους παράγοντες. Είναι ευνόητο βέβαια πως δεν υπάρχουν ιατρικές στατιστικές για τη συχνότητα των ψυχώσεων. Όμως, ακόμη και αν ο αριθμός τους ήταν μικρότερος από το δεκαπλάσιο των περιστατικών και της εκδηλωμένης εγκληματικότητας, η σχετικά μικρή ποσοστιαία αναλογία του πληθυσμού που αντιπροσωπεύουν υπερσκελίζεται με το παραπάνω λόγω της επικίνδυνης υφής αυτών των ανθρώπων. Σε μια κατάσταση «συλλογικής καταληψίας» είναι οι ενδεδειγμένοι χαρακτήρες και συνεπώς μέσα της αισθάνονται οικεία. Από προσωπική τους πείρα γνωρίζουν καλά τη γλώσσα αυτών των συνθηκών και ξέρουν πώς να τις χειριστούν. Οι χιμαιρικές ιδέες τους ενισχυμένες με τη φανατική μνησικακία αγγίζουν το συλλογικό παραλογισμό. Εκεί υπάρχει πρόσφορο

έδαφος για να εκφράσουν όλα αυτά τα κίνητρα και τις έχθρες που Βρίσκουν απήχηση και στους πλέον φυσιολογικούς ανθρώπους κάτω από το ένδυμα της λογικής και της διορατικότητας. Για αυτό το λόγο, παρ' όλη την ολιγαριθμία τους σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό, θεωρούνται επικίνδυνες πηγές μόλυνσης, επειδή ο λεγόμενος φυσιολογικός άνθρωπος γνωρίζει πολύ λίγο τον εαυτό του.

Οι περισσότεροι συγχέουν την «αυτογνωσία», με τη γνώση της συνειδητής προσωπικότητας. Όποιος έχει συνείδηση του εγώ, θεωρεί δεδομένο ότι γνωρίζει τον εαυτό του. Το εγώ όμως, γνωρίζει μόνο τα δικά του στοιχεία και όχι το ασυνείδητο και τα περιεχόμενα του. Οι άνθρωποι υπολογίζουν την αυτογνωσία τους με βάση το τι γνωρίζει για τον εαυτό του το μέσο άτομο του κοινωνικού τους περιβάλλοντος και όχι με μέτρο τα πραγματικά ψυχικά συμβάντα που στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι κρυμμένα. Κάτω από αυτό το πρίσμα η ψυχή συμπεριφέρεται όπως το σώμα με τη φυσιολογική και ανατομική δομή του, για την οποία όμως ο μέσος άνθρωπος γνωρίζει ελάχιστα. Μολονότι ζει μέσα στο σώμα, το μεγαλύτερο μέρος του είναι ακατανόητο για τον αμύητο και χρειάζεται ειδική επιστημονική μόρφωση για να εξοικειωθεί η συνείδηση του με όσα είναι γνωστά για αυτό, για να μη μιλήσουμε για όσα δεν είναι γνωστά.

Αυτό που ονομάζεται «αυτογνωσία» είναι μια πολύ περιορισμένη γνώση που στο μεγαλύτερο μέρος της εξαρτάται από κοινωνικούς παράγοντες των όσων συμβαίνουν στην ανθρώπινη ψυχή. Έτσι, πιστεύουμε πως τίποτε δε συμβαίνει «σε μας», «την οικογένεια μας», ή τους φίλους και τους γνωστούς μας, ενώ από την άλλη προβάλλουμε ανάλογες φανταστικές θεωρίες σχετικά με την υποτιθέμενη ύπαρξη εκείνων των ιδιοτήτων που έχουν σαν κύριο σκοπό τη συγκάλυψη των πραγματικών συμβάντων.

Στην πλατιά ζώνη του ασυνείδητου, το οποίο είναι απρόσβλητο από το συνειδητό έλεγχο και την κριτική, είμαστε ακάλυπτοι και ανοιχτοί σε κάθε είδους επιρροές και ψυχικές μολύνσεις. Όπως συμβαίνει με κάθε κίνδυνο, μπορούμε να προφυλαχτούμε από την απειλή της ψυχικής μόλυνσης μόνο όταν γνωρίζουμε τι και πώς

μας επιτίθεται, πότε και πού θα γίνει η επίθεση. Επειδή η αυτογνωσία είναι μια πορεία γνώσης των ατομικών γεγονότων, οι θεωρίες βοηθάνε ελάχιστα σε αυτή την περίπτωση. Όσο περισσότερη πίστη εκφράζει μια θεωρία στην παγκόσμια κατάσταση, τόσο μειώνεται η ικανότητα της να κρίνει τα ατομικά γεγονότα. Κάθε θεωρία βασισμένη στην εμπειρία είναι απαραίτητα στατιστική. Δηλαδή, διαμορφώνει ένα ιδανικό μέσο όρο που καταργεί όλες τις εξαιρέσεις και τις αντικαθιστά με κάποια αφηρημένη έννοια. Αυτή η έννοια είναι αρκετά έγκυρη, αν και δεν είναι απαραίτητο να ισχύει στην πραγματικότητα. Εντούτοις, φαίνεται θεωρητικά σαν απρόσβλητο θεμελιώδες αξίωμα. Οι εξαιρέσεις σε κάθε άκρο, αν και είναι πραγματικές, δε συμπεριλαμβάνονται στο τελικό αποτέλεσμα γιατί αλληλοαπορρίπτονται.

Η στατιστική μέθοδος παρουσιάζει τα γεγονότα στο φως ενός ιδανικού μέσου όρου, αλλά δε μας δίνει μια εικόνα για την εμπειρική τους πραγματικότητα. Αν αντανακλά μια αδιαφιλονίκητη όψη της πραγματικότητας, μπορεί να διαστρεβλώσει επικίνδυνα την ισχύουσα αλήθεια και αυτό αληθεύει ιδιαίτερα για θεωρίες που βασίζονται σε στατιστικές. Πάντως το σημείο διάκρισης των πραγματικών γεγονότων είναι η ατομικότητα τους. Χωρίς να το τονίζω ιδιαίτερα, μπορεί να πει κανείς πως η πραγματική εικόνα συνίσταται από εξαιρέσεις στον κανόνα, πράγμα που σημαίνει πως η πραγματικότητα έχει σαν κύρια νότα της την έλλειψη κανονικότητας. Αυτούς τους συλλογισμούς πρέπει να κάνουμε όποτε γίνεται λόγος για κάποια θεωρία που οδηγεί στην αυτογνωσία. Δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρξει αυτογνωσία βασισμένη σε θεωρητικές παραδοχές, γιατί αντικείμενο της είναι κάποιο άτομο μια σχετική εξαίρεση και ένα ακανόνιστο φαινόμενο. Ο χαρακτηρισμός που ταιριάζει λοιπόν στο άτομο δεν είναι ούτε «παγκόσμιο», ούτε «κανονικό», αλλά μοναδικό. Δεν πρέπει να υπολογίζεται σαν μία επαναλαμβανόμενη ενότητα, αλλά σαν κάτι μοναδικό και ενιαίο που σε τελική ανάλυση δεν μπορεί ούτε να γίνει γνωστό ούτε να συγκριθεί με κάτι άλλο. Παράλληλα ο άνθρωπος ανήκει σε κάποιο είδος και γι’ αυτό πρέπει να περιγράφεται και να μελετάται σαν στατιστική ή συγκριτική

μονάδα, διαφορετικά δεν μπορούμε να πούμε τίποτε γενικό για αυτόν. Έτσι καταλήγουμε σε μια ανθρωπολογία ή ψυχολογία με μια αφηρημένη εικόνα του ανθρώπου σαν μέση μονάδα από την οποία αφαιρούνται όλα τα ατομικά γνωρίσματα. Αλλά ακριβώς αυτά τα γνωρίσματα έχουν υπέρτατη σημασία για την κατανόηση του ανθρώπου. Αν θέλουμε να γνωρίσουμε ένα ιδιαίτερο ανθρώπινο πλάσμα, πρέπει να παραμερίσουμε κάθε επιστημονική γνώση που συνδέεται με το μέσο άνθρωπο και να ξεχάσουμε κάθε θεωρία προκειμένου να υιοθετήσουμε μια εντελώς νέα και απροκατάληπτη στάση. Μπορούμε να κατανοήσουμε τον άνθρωπο μόνο με ένα καθαρό και ανοιχτό νου, αλλά για να τον γνωρίσουμε ή να διεισδύσουμε στο χαρακτήρα του χρειαζόμαστε κάθε είδους γενικότερη γνώση για το ανθρώπινο γένος.

Είτε επιθυμούμε να κατανοήσουμε κάποιο συνάνθρωπο, είτε να γνωρίσουμε τον εαυτό μας, χρειάζεται να αφήσουμε κατά μέρος κάθε θεωρητική υπόθεση. Επειδή η επιστημονική γνώση δε χαίρει απλά παγκόσμιας εκτίμησης, αλλά υπολογίζεται από το σύγχρονο άνθρωπο σαν μοναδική διανοητική και πνευματική αυθεντία, για να κατανοήσουμε το άτομο είμαστε υποχρεωμένοι πολλές φορές να την αγνοήσουμε. Η θυσία αυτή δεν είναι τόσο εύκολη, γιατί η επιστημονική στάση δεν μπορεί να παραμερίσει τόσο ξέγνοιαστα την υπευθυνότητα της. Και αν ο ψυχολόγος συμβαίνει να είναι ένας γιατρός που δε θέλει μόνο να ταξινομήσει τον ασθενή του επιστημονικά, αλλά και να τον κατανοήσει σαν ανθρώπινο πλάσμα, απειλείται με μια σύγκρουση καθηκόντων ανάμεσα στις δύο διαμετρικά αντίθετες και αλληλοσυγκρουόμενες θέσεις, της γνώσης και της κατανόησης. Η σύγκρουση αυτή δεν μπορεί να ξεπεραστεί από κάποιο «είτε… είτε…», αλλά μόνο από ένα είδος αμφίδρομης σκέψης όπου ο γιατρός δρα σε μια κατεύθυνση ενώ έχει υπόψη του και κάποια άλλη.

Με βάση το γεγονός ότι πολλές φορές η γνώση επενεργεί αρνητικά στην κατανόηση, οι κρίσεις που διατυπώνονται με αυτόν τον τρόπο μοιάζουν με παραδοξολογίες. Κρίνοντας επιστημονικά, το άτομο δεν είναι παρά μια μονάδα που επαναλαμβάνεται διαρκώς και θα μπορούσε κάλλιστα να προσδιοριστεί με κάποιο γράμμα της

αλφάβητου. Από την άποψη της κατανόησης, είναι το μοναδικό πλάσμα που όταν απογυμνωθεί από κάθε επιστημονική συμμόρφωση και κανονικότητα αποτελεί το υπέρτατο μοναδικό και πραγματικό αντικείμενο της έρευνας. Ο γιατρός θα πρέπει, πάνω από όλα, να έχει συνείδηση αυτής της αντίθεσης. Από τη μία είναι εξοπλισμένος με τις στατιστικές αλήθειες της επιστημονικής του εξάσκησης και από την άλλη έρχεται αντιμέτωπος με το καθήκον της θεραπείας ενός ασθενή που, ιδιαίτερα στην περίπτωση της ψυχοπάθειας, απαιτεί ατομική κατανόηση. Όσο τυπικότερη είναι η θεραπεία, τόσο περισσότερες αντιδράσεις προκαλεί στον ασθενή και τόσο περισσότερο περιπλέκεται η ίαση. Ο ψυχοθεραπευτής νιώθει υποχρεωμένος να λάβει υπόψη του την ατομικότητα του ασθενή σαν ένα ουσιαστικό τμήμα της όλης εικόνας του και να κατανείμει ανάλογα τις μεθόδους του. Σε όλο το πεδίο της ιατρικής έχει αναγνωριστεί σήμερα το γεγονός πως καθήκον του γιατρού είναι να θεραπεύσει τον ασθενή και όχι κάποια αφηρημένη ασθένεια.

Η ιδιαίτερη περίπτωση της ιατρικής είναι ένα μόνο παράδειγμα του γενικότερου προβλήματος της μόρφωσης και της επαγγελματικής εκπαίδευσης. Η επιστημονική μόρφωση βασίζεται σε αφηρημένη γνώση και σε στατιστικές αλήθειες και για αυτό παρέχει μια αναληθή και ορθολογιστική εικόνα του κόσμου, στον οποίο το άτομο, όντας περιθωριακό φαινόμενο, δεν παίζει κανέναν απολύτως ρόλο. Και όμως, το άτομο αποτελεί ένα στοιχείο που δεν υπόκειται σε κανόνες• είναι ο αληθινός και αυθεντικός φορέας της πραγματικότητας, ο συγκεκριμένος άνθρωπος, σε αντίθεση με τον εξωπραγματικό ιδεώδη και κανονικό άνθρωπο στον οποίο αναφέρονται οι επιστημονικές θεωρίες. Το βασικότερο όμως είναι ότι οι περισσότερες φυσικές επιστήμες προσπαθούν να παρουσιάσουν τα αποτελέσματα των ερευνών τους χωρίς να λαμβάνουν υπόψη τον άνθρωπο και έτσι η συνεργασία της ψυχής, που είναι αναπόσπαστος παράγοντας, παραμένει αόρατη. Εδώ αποτελεί εξαίρεση η σύγχρονη φυσική που παραδέχεται ότι το παρατηρούμενο δεν είναι ανεξάρτητο από τον παρατηρητή. Κάτω από αυτή τη σκοπιά, η επιστήμη μεταφέρει μια εικόνα του κόσμου, στην οποία φαίνεται να μην έχει θέση η πραγματική

ανθρώπινη ψυχή σε πλήρη αντίθεση με τους «ανθρωπιστές».

Κάτω από την επίδραση των επιστημονικών θεωριών, όχι μόνο η ψυχή, αλλά και ο άνθρωπος το άτομο και ασφαλώς όλα τα συμβάντα που το αφορούν έχουν υποστεί μια υποβάθμιση και μια διαδικασία διαστρέβλωσης που αποσύνθεσε την εικόνα της πραγματικότητας και τη μετέτρεψε σε αναλογίες του μέσου όρου. Δε θα έπρεπε να υποτιμήσουμε το ψυχολογικό αποτέλεσμα της στατιστικής εικόνας του κόσμου: παραμερίζει το άτομο για χάρη ανώνυμων μονάδων που ολοκληρώνονται σε μαζικούς σχηματισμούς. Αντί για συγκεκριμένα άτομα, η επιστήμη μας εφοδιάζει με ονόματα οργανισμών και στο ανώτατο σημείο με την αφηρημένη ιδέα του Κράτους σαν κανόνα της πολιτικής πραγματικότητας. Συνεπώς η ηθική ευθύνη του ατόμου αντικαθίσταται αναπόφευκτα από τη λογική του Κράτους (raison d' etat). Στη θέση της ηθικής και νοητικής διαφοροποίησης του ατόμου έχουμε την κοινωνική συναλλαγή και την ανύψωση του βιοτικού επιπέδου. Ο σκοπός και το νόημα της ιδιωτικής ζωής (που είναι και η μόνη πραγματική ζωή) δεν έγκειται πλέον στην ατομική ανάπτυξη, αλλά στην πολιτική του Κράτους που επιβάλλεται στο άτομο από εξωγενείς παράγοντες και συνίσταται στην εκπλήρωση μιας αφηρημένης ιδέας, με υπέρτατο σκοπό την προσέλκυση όλης της ζωής γύρω της. Βαθμιαία το άτομο στερείται από την ηθική απόφαση για το πώς θα ζήσει τη ζωή του συμπεριφέρεται, τρέφεται, ντύνεται και μορφώνεται σαν κοινωνική μονάδα προσαρμόζεται στις κατάλληλες στεγαστικές μονάδες ή διασκεδάζει σύμφωνα με τα πρότυπα που ευχαριστούν και ικανοποιούν τις μάζες. Οι εξουσιαστές με τη σειρά τους είναι και οι ίδιοι κοινωνικές μονάδες που ξεχωρίζουν μόνο από το γεγονός ότι αποτελούν ειδικευμένα φερέφωνα του πολιτειακού δόγματος. Δεν είναι ανάγκη να είναι πρόσωπα ικανά να κρίνουν, αλλά είναι τόσο εξειδικευμένα που καθίστανται εντελώς άχρηστα πέρα από την αρμοδιότητα τους. Η κρατική πολιτική θα αποφασίσει τι πρέπει να διδαχτεί ή να μελετηθεί.

Το επιφανειακά παντοδύναμο δόγμα του Κράτους κατευθύνεται με τη σειρά του, στο όνομα της κυβερνητικής πολιτικής, από αυτούς που κατέχουν τις υψηλές θέσεις στην κυβέρνηση, όπου βρίσκεται

συγκεντρωμένη όλη η δύναμη. Οποιοσδήποτε κατακτήσει, είτε με εκλογές είτε δικτατορικά, κάποια από αυτές τις θέσεις, δεν είναι πλέον υποτελής στην εξουσία, γιατί αυτός ο ίδιος αποτελεί την πολιτική του Κράτους και μέσα στα όριά της μπορεί να εργάζεται για τη δική του διάκριση. Σαν το Λουδοβίκο XIV μπορεί να πει «L' etat c' est moi.» Έτσι, γίνεται το μοναδικό, ή ένα από τα λίγα άτομα που μπορούν να κάνουν χρήση της ατομικότητας τους αν γνωρίζουν πώς να διαφοροποιηθούν από το δόγμα της πολιτείας. Πάντως μοιάζουν περισσότερο με σκλάβους της ίδιας τους της φαντασίας. Αυτός ο μονοπλευρισμός αντισταθμίζεται ψυχολογικά από ασυνείδητες και αντίθετες ροπές. Η σκλαβιά και η επαναστατικότητα συσχετίζονται αδιάσπαστα. Συνεπώς, ολόκληρος ο οργανισμός διαπερνάται από την κορυφή ως τα νύχια από ανταγωνισμό και δυσπιστία. Πέρα από αυτό, για να αντισταθμίσει το χάος, η μάζα παράγει πάντα έναν «Ηγέτη» που σχεδόν τελεσίδικα γίνεται το θύμα της ίδιας του της διογκωμένης εγωιστικής συνείδησης, όπως μας δείχνουν τα περισσότερα ιστορικά παραδείγματα.

Λογικά, αυτή η εξέλιξη θεωρείται αναπόφευκτη από τη στιγμή που το άτομο ενώνεται με τις μάζες και καθίσταται πλέον άχρηστο. Πέρα από τις εξάρσεις των τεράστιων ανθρώπινων μαζών, στις οποίες έτσι και αλλιώς εξαφανίζεται το άτομο, ένας από τους κύριους παράγοντες που ευθύνεται για την ψυχολογική νοοτροπία της μάζας είναι ο επιστημονικός ορθολογισμός που κλέβει από το άτομο τις βάσεις και την αξιοπρέπεια του. Σαν κοινωνική μονάδα έχασε την ατομικότητα του ή έγινε κάποιο νούμερο στη γραφειοκρατία των στατιστικών. Μπορεί να παίζει μόνο το ρόλο μιας ασήμαντης συναλλακτικής μονάδας. Αν το δούμε λογικά και από απόσταση, αυτή η άποψη μας εμποδίζει να μιλήσουμε για την αξία και το νόημα του ατόμου. Ασφαλώς, δύσκολα μπορεί να φανταστεί κανείς πως έφτασε κάποιος κάποτε να προικίσει την ατομική ανθρώπινη ζωή με τόση αξιοπρέπεια, τη στιγμή που η αλήθεια για το αντίθετο είναι τόσο χειροπιαστή όσο και η σάρκα του χεριού μας.

Αν δούμε το θέμα από αυτή την οπτική γωνία, το άτομο έχει

πραγματικά μηδαμινή αξία και οποιοσδήποτε προσπαθήσει να απορρίψει κάτι τέτοιο θα καταλάβει σύντομα ότι του λείπουν τα επιχειρήματα. Το ότι το άτομο αισθάνεται πως το ίδιο ή τα μέλη της οικογένειας του ή οι ευυπόληπτοι φίλοι του είναι σημαντικοί, υπογραμμίζει την ελαφρά κωμική υποκειμενικότητα των συναισθημάτων του. Γιατί τι είναι οι λίγοι σε σύγκριση με δέκα ή εκατό χιλιάδες, για να μην πούμε ένα εκατομμύριο; Αυτό μου θυμίζει το επιχείρημα ενός βαθυστόχαστου φίλου με τον οποίο βρέθηκα κάποτε σε μια μεγάλη συγκέντρωση ανθρώπων. Ξαφνικά φώναξε, «Εδώ βρίσκεται η πιο κραυγαλέα αιτία για να μην πιστεύεις στην αθανασία: όλοι αυτοί οι άνθρωποι θέλουν να είναι αθάνατοι!».

Όσο μεγαλύτερο είναι το πλήθος τόσο πιο ατίθασο γίνεται το άτομο. Όταν όμως το άτομο κυριευτεί από την αίσθηση της ίδιας του της ασημαντότητας και ανικανότητας και αισθανθεί πως η ζωή του έχασε το νόημα της μια ζωή που δεν ταυτίζεται με τη δημόσια συναλλαγή, ούτε με τα υψηλά βιοτικά επίπεδα βρίσκεται στο δρόμο να σκλαβωθεί από το Κράτος και χωρίς να το γνωρίζει ή να το θέλει γίνεται ο προσηλυτιστής του. Ο επιδερμικός άνθρωπος που δειλιάζει μπροστά στις παραταγμένες στρατιωτικές δυνάμεις, δεν έχει τη δύναμη να πολεμήσει τις αποδείξεις των αισθήσεων και της λογικής του. Όμως αυτό ακριβώς συμβαίνει σήμερα. Στέκουμε όλοι μαγεμένοι και τρομαγμένοι από τις στατιστικές αλήθειες και τα μακροσκελή νούμερα, ενώ βομβαρδιζόμαστε καθημερινά από τη μηδαμινότητα και ματαιότητα της προσωπικότητας του ατόμου, μια και δεν αντιπροσωπεύεται ούτε προσωποποιείται από κανένα μαζικό οργανισμό. Αντίθετα αυτές οι προσωπικότητες που βαδίζουν αγέρωχα στην παγκόσμια σκηνή και οι φωνές τους ακούγονται πολύ μακρύτερα στο παθητικό κοινό, φαίνεται πως αντιπροσωπεύουν κάποια μαζική κίνηση. Για αυτό είτε αποθεώνονται είτε προκαλούν απέχθεια. Επειδή εδώ τον κυρίαρχο ρόλο τον έχει η μάζα, αμφισβητείται κατά πόσο το μήνυμα που φέρουν είναι προσωπικό και κατά πόσο λειτουργούν σαν εκφραστές της κοινής γνώμης.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες λίγο μας εκπλήσσει το γεγονός ότι

η ατομική κρίση γίνεται όλο και πιο αβέβαιη και το ότι η ευθύνη μαζικοποιείται όλο και περισσότερο, δηλαδή μετατοπίζεται από το άτομο και προσάπτεται σε κάποιο συλλογικό φορέα. Με αυτόν τον τρόπο το άτομο μεταβάλλεται όλο και περισσότερο σε λειτουργία της κοινωνίας, που με τη σειρά της σφετερίζεται τη λειτουργία του πραγματικού φορέα της ζωής, αφού στην πραγματικότητα η κοινωνία δεν είναι παρά μια αφηρημένη ιδέα, όπως και το Κράτος. Και τα δύο έχουν λάθει υπόσταση, πράγμα που σημαίνει πως έχουν αυτονομηθεί. Ιδιαίτερα το Κράτος, έγινε μια απόλυτα ζωντανή προσωπικότητα από την οποία περιμένουμε τα πάντα. Στην πραγματικότητα δεν είναι παρά ένα προσωπείο για τα άτομα που ξέρουν να το χειρίζονται καλά. Έτσι, η συνταγματική πολιτεία εξελίσσεται σε μια κατάσταση πρωτογενούς μορφής κοινωνίας, όπου ο καθένας υπόκειται στον αυτοκρατικό κανόνα ενός αρχηγού ή μιας ολιγαρχίας.

Αντιμετωπίζοντας αυτή την ανάπτυξη στον εικοστό αιώνα της χριστιανικής μας εποχής, ο δυτικός κόσμος είναι εφοδιασμένος με την κληρονομιά του ρωμαϊκού νόμου, τους μεταφυσικούς θησαυρούς της ιουδαιοχριστιανικής ηθικής και το ιδεώδες των αναλλοίωτων και αναπόσπαστων δικαιωμάτων του ανθρώπου. Με αγωνία ο κόσμος μας αναρωτιέται: πώς μπορεί αυτή η πορεία να σταματήσει ή να στραφεί σε άλλη κατεύθυνση; Δεν έχει νόημα να διασύρουμε τα σοσιαλιστικά κράτη σαν ουτοπικά και να κατηγορούμε τις οικονομικές αρχές τους σαν παράλογες. Και η Δύση που εξασκεί την κριτική, μιλάει μόνο στον εαυτό της, τα επιχειρήματα της ακούγονται μόνο από τη δική της πλευρά και τα οποιαδήποτε αρεστά οικονομικά αξιώματα λειτουργούν μόνο μέχρι του σημείου που είμαστε προετοιμασμένοι να αποδεχτούμε τις θυσίες που συνεπάγονται. Μπορείς να συντελέσεις οποιονδήποτε κοινωνικοοικονομικό ανασχηματισμό θέλεις, αν αφήσεις τρία εκατομμύρια αγρότες να πεθάνουν από την πείνα και έχεις στη διάθεση σου τρία εκατομμύρια άμισθους εργάτες. Ένα τέτοιου είδους κράτος σίγουρα δεν έχει το φόβο καμιάς κοινωνικής ή οικονομικής κρίσης. Όσο καιρό παραμένει η δύναμη του άθικτη που σημαίνει όσο καιρό εξασκείται η ενεργή αστυνομική δύναμη και διατρέφεται καλά μπορεί να αυτοσυντηρηθεί για μια μεγάλη

περίοδο και μπορεί να μεγαλώσει υπέρογκα τη δύναμη του. Σε συνάρτηση με ένα μεγάλο δείκτη γεννητικότητας, μπορεί να αυξάνει συνεχώς τον αριθμό των άμισθων υπαλλήλων προκειμένου να προηγηθεί από τους ανταγωνιστές του, χωρίς να νοιάζεται για την παγκόσμια αγορά που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τα ημερομίσθια. Ο πραγματικός κίνδυνος μπορεί να προέλθει μόνο από έξω, από την απειλή μιας στρατιωτικής επίθεσης. Αυτός όμως ο κίνδυνος κάθε χρόνο ελαττώνεται, γιατί το πολεμικό δυναμικό των δικτατορικών κρατών αυξάνεται διαρκώς.

Μέχρι εκεί που μπορεί να δει κανείς, υπάρχει μόνο μία δυνατότητα. Η εκ των έσω αποσυγκρότηση της δύναμης, που χρειάζεται όμως να ακολουθήσει τη δική της εσωτερική ανάπτυξη. Οποιαδήποτε εξωτερική υποστήριξη προς το παρόν θα βοηθούσε ελάχιστα, εξαιτίας των υπαρχόντων μέτρων ασφαλείας και του κινδύνου εθνικιστικών αντιδράσεων. Η απολυταρχία διαθέτει ακόμη μια στρατιά φανατικών ιεραποστόλων που εκτελούν τις διαταγές της όσον αφορά την εξωτερική πολιτική. Αυτοί με τη σειρά τους μπορούν να υπολογίζουν σε μια πέμπτη φάλαγγα, που αποτελεί εξασφαλισμένο άσυλο προστατευόμενο από τους νόμους και τη διάρθρωση των δυτικών κρατών. Επιπλέον, εκείνοι που κατέχουν καίριες θέσεις έχουν εξασθενίσει σημαντικά την αποφασιστικότητα των δημοκρατικών κυβερνήσεων και δεν τους επιτρέπουν να αποκτήσουν τέτοια επιρροή στους ανταγωνιστές τους. Πάντα υπάρχουν δίκαιοι και εραστές της αλήθειας που μισούν το ψέμα και την τυραννία, αλλά κανείς δεν μπορεί να κρίνει αν εξασκούν αποφασιστική επίδραση στις μάζες εξαιτίας της αστυνόμευσης. Μπροστά σε αυτή τη δυσάρεστη κατάσταση, στις δημοκρατικές χώρες επαναλαμβάνεται και πάλι το ερώτημα: πώς μπορεί να ενεργήσει κανείς για να αντιμετωπίσει τη δικτατορική απειλή; Αν και η υπάρχουσα βιομηχανική δύναμη είναι αξιόλογη και το αμυντικό δυναμικό σημαντικό, δεν μπορεί να επαναπαύεται κανείς γιατί γνωρίζει πως ακόμη και τα μεγαλύτερα όπλα, ακόμη και η βαρύτερη βιομηχανία με τα σχετικά υψηλά βιοτικά της επίπεδα, δεν επαρκούν για να ελέγξουν την ψυχική μόλυνση που εξαπλώνεται με θρησκευτικό φανατισμό.

Δυστυχώς, οι άνθρωποι δεν έχουν συνειδητοποιήσει ακόμη το γεγονός πως η προσφυγή στον ιδεαλισμό, τη λογική και τις άλλες αξιόλογες αρετές που μεταδόθηκαν με τόσο ενθουσιασμό, είναι μάλλον πομπώδης. Είναι ένα φτερό στον άνεμο που παρασύρεται μακριά στην καταιγίδα της θρησκευτικής πίστης, όσο διεφθαρμένη και αν μας φαίνεται αυτή η πίστη. Δεν αντιμετωπίζουμε μια περίπτωση που ξεπερνιέται με λογικά ή ηθικά επιχειρήματα, αλλά την παραλυσία των συναισθηματικών δυνάμεων και ιδεών που αναγεννούνται από το πνεύμα των καιρών. Όπως γνωρίζουμε, αυτή η παραλυσία δεν επηρεάζεται ιδιαίτερα από τη νοητική αντίδραση και τις ηθικές προτροπές. Σε πολλά μέρη του κόσμου οι άνθρωποι συνειδητοποίησαν πως το αντίδοτο σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να είναι ένα ισόποσο δυναμικό πίστης διαφορετικής υφής, έτσι ώστε η θρησκευτική στάση που θα βασιστεί πάνω του να είναι η μόνη αποτελεσματική άμυνα ενάντια στον κίνδυνο της ψυχικής μόλυνσης. Δυστυχώς αυτό το «να είναι» που εμφανίζεται πάντοτε σε τέτοιους συνειρμούς δείχνει κάποια αδυναμία, αν όχι πλήρη απουσία της επιθυμίας για πραγμάτωση. Γενικά παρουσιάζεται έλλειψη μιας ομοιόμορφης θρησκείας που θα ήταν σε θέση να εμποδίσει τη διάδοση κάποιας φανατικής θεωρίας. Μολονότι οι δυτικές εκκλησίες έχουν πλήρη ελευθερία, δεν είναι πιο γεμάτες ή άδειες από τις ανατολικές. Παρ’ όλα αυτά δεν εξασκούν αξιόλογη επίδραση στην πολιτική πορεία. Το μειονέκτημα του θρησκεύματος είναι ότι υπηρετεί δυο αφέντες. Από τη μια ανάγει την ύπαρξη του στο θεό και από την άλλη οφείλει ένα καθήκον στο Κράτος, δηλαδή στον κόσμο. Σε αυτή την περίπτωση ταιριάζει το ρητό «τα του Καίσαρος τω Καίσαρι…» και άλλες παραινέσεις της Καινής Διαθήκης. Για αυτό στα πρώτα χρόνια και μέχρι πρόσφατα μιλούσαν για «εξουσίας ούσας υπό του θεού τεταγμένας» (Ρωμαίων, 13:1). Η θεωρία αυτή έχει σήμερα παλιώσει. Οι εκκλησίες εκπροσωπούν τις παραδοσιακές και συλλογικές πεποιθήσεις, οι οποίες στην περίπτωση πολλών πιστών δε βασίζονται πλέον στις δικές τους εσωτερικές εμπειρίες, αλλά σε μια αλόγιστη πίστη, η οποία εξαφανίζεται μόλις αρχίσει κανείς να την επεξεργάζεται νοητικά. Τότε το περιεχόμενο της πίστης έρχεται σε σύγκρουση με τη γνώση και αποδείχνεται συχνά πως η απουσία της λογικής της πίστης δε συμβιβάζεται με τους

συνειρμούς της νοητικής επεξεργασίας. Η πίστη δεν είναι το κατάλληλο υποκατάστατο της εσωτερικής εμπειρίας. Όπου απουσιάζει η εμπειρία, ακόμη και στην περίπτωση μιας ισχυρής πίστης που εμφανίζεται σαν δώρο της θείας χάρης, η πίστη αποχωρεί γοργά. Οι άνθρωποι ονομάζουν πίστη την πραγματική θρησκευτική εμπειρία, χωρίς να παύουν να πιστεύουν πως στην πραγματικότητα είναι κάποιο δευτερεύον φαινόμενο που προέρχεται από το γεγονός πως κάτι συνέβη αρχικά που μας ενστάλαξε πίστη, δηλαδή εμπιστοσύνη και εντιμότητα. Η εμπειρία αυτή περιέχει ένα καθοριστικό στοιχείο που ερμηνεύεται με όρους θρησκευτικών δογμάτων. Όμως, όσο περισσότερο ισχύει αυτό, τόσο περισσότερο αυξάνονται οι πιθανότητες της σύγκρουσης με τη γνώση. Κάτι τέτοιο σημαίνει πως οι απόψεις των θρησκευμάτων είναι απαρχαιωμένες και βρίθουν από εντυπωσιακούς μυθολογικούς συμβολισμούς που, αν ερμηνευτούν κατά λέξη, παρουσιάζουν έντονες αντιφάσεις με τη γνώση. Αν όμως αντιληφθεί κανείς πως πρέπει να κατανοήσει την ανάσταση του Χριστού συμβολικά, τότε μπορεί να δεχτεί διάφορες ερμηνείες που δε συμπλέκονται με τη γνώση, ούτε αλλοιώνουν την έννοια της διαπίστωσης. Η αντίρρηση πως η κατανόηση βάζει ένα συμβολικό τέλος στη χριστιανική ελπίδα της μεταθανάτιας ζωής είναι ανάξια λόγου, γιατί πολύ πριν τον ερχομό της χριστιανοσύνης η ανθρωπότητα πίστευε στη μετά θάνατο ζωή, οπότε δεν είχε ανάγκη από την πασχαλινή αλληγορία για να εξασφαλίσει την αθανασία. Ο κίνδυνος της απόρριψης μιας μυθολογίας που κατανοείται σχεδόν κατά λέξη, έτσι όπως διδάσκεται από την Εκκλησία, είναι μεγαλύτερος παρά ποτέ. Δεν είναι καιρός πλέον να γίνει η χριστιανική μυθολογία συμβολικά κατανοητή παρά να εξολοθρεύεται;

Είναι πολύ νωρίς ακόμη να μαντέψουμε τις πιθανές συνέπειες μιας γενικής αναγνώρισης του μοιραίου παραλληλισμού ανάμεσα στην κρατική θρησκεία της πολιτικής και την κρατική θρησκεία της Εκκλησίας. Η απόλυτη διεκδίκηση μιας civitas dei (θεϊκής πολιτείας) που θα εκπροσωπείται από τον άνθρωπο, παρουσιάζει μια ατυχή ομοιότητα με τη «θεότητα» Κράτος και με το ηθικό συμπέρασμα που οδήγησε τον Ιγνάτιο Λογιόλα στην αυθεντία της

Εκκλησίας, «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα», που προβλέπει το ψέμα σαν πολιτικό όργανο με υπερβολικά επικίνδυνο τρόπο. Και τα δύο απαιτούν αλόγιστη υποταγή στην πίστη, περιορίζουν την ελευθερία του ανθρώπου ενώπιον του θεού και του Κράτους, σκάβοντας έτσι ουσιαστικά το λάκκο του ατόμου. Η ευαίσθητη ατομική ύπαρξη, ο μοναδικός φορέας της ζωής, απειλείται και από τις δύο πλευρές, παρά τις αντίστοιχες υποσχέσεις για κάποια υλικοπνευματικά ειδύλλια. Άλλωστε πόσοι από μας μπορούν τελικά να αντισταθούν στη σοφία της παροιμίας «κάλλιο πέντε και στο χέρι παρά δέκα και καρτέρι»; Επιπλέον η Δύση μοιράζεται με την Ανατολή την ίδια «επιστημονική» και ορθολογιστική κοσμοθεωρία με τις στατιστικές, ισοπεδωτικές τάσεις και τους υλιστικούς της στόχους.

Συνεπώς τι μπορεί να προσφέρει στις ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου η Δύση με τα πολιτικά και θρησκευτικά της σχίσματα; Δυστυχώς τίποτε πέρα από μια ποικιλία δρόμων που οδηγούν όλες σε ένα αδιέξοδο που δεν ξεχωρίζει πρακτικά από το μαρξιστικό ιδεώδες. Δε χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια για να καταλάβουμε από πού αντλεί η κομμουνιστική ιδεολογία τη βεβαιότητα πως ο χρόνος είναι με το μέρος της και πως ο κόσμος είναι πια ώριμος για τη μεταστροφή. Τα γεγονότα μιλάνε ξεκάθαρα αν δεχτούμε αυτή την άποψη. Δε μας βοηθάει να κλείνουμε τα μάτια και να μην αναγνωρίζουμε τη μοιραία ευπάθεια του δυτικού κόσμου. Οποιοσδήποτε μαθαίνει να υποτάσσεται σε κάποια συλλογική πίστη και να παραιτείται από το αιώνιο δικαίωμα του για ελευθερία και το καθήκον της ατομικής υπευθυνότητας, θα επιμείνει σε αυτή τη στάση και θα καταφέρει να ξεκινήσει με την ίδια ευπιστία και προς την αντίθετη κατεύθυνση, αν εμφυτευθεί στον προβαλλόμενο ιδεαλισμό του κάποια επιφανειακά «καλύτερη» πίστη. Τι συνέβη πρόσφατα σε ένα πολιτισμένο ευρωπαϊκό κράτος; Κατηγορούμε τους Γερμανούς πως έχουν ή: δη ξεχάσει το παρελθόν, μα η αλήθεια είναι πως δε γνωρίζουμε αν θα ξανασυμβεί το ίδιο και κάπου αλλού. Δε θα μας προκαλούσε έκπληξη αν συνέβαινε κάτι τέτοιο και ένα πολιτισμένο κράτος υπέκυπτε στη μόλυνση μιας παγιωμένης και μονόπλευρης ιδέας. Η Αμερική, η οποία ο quae mutatio rerum ήταν η πραγματική

πολιτική σπονδυλική στήλη της Ευρώπης έδειχνε φαινομενικά απρόσβλητη εξαιτίας της ειλικρινούς αντιθετικής στάσης που είχε υιοθετήσει. Στην πραγματικότητα όμως, είναι ακόμη πιο ευπαθής από την Ευρώπη, επειδή το εκπαιδευτικό της σύστημα είναι πολύ περισσότερο επηρεασμένο από τον επιστημονικό ορθολογισμό και τις στατιστικές του αλήθειες και ο ανάμικτος πληθυσμός της βρίσκει ίσως δυσκολίες να ριζώσει σε ένα έδαφος που πρακτικά δεν έχει ιστορία. Αντίθετα, ο ιστορικός και ανθρωπιστικός τύπος εκπαίδευσης που αποτελεί σοβαρή ανάγκη σε τέτοιες περιπτώσεις, μόλις που διακρίνεται. Μολονότι η Ευρώπη πληρεί αυτή την τελευταία προϋπόθεση, τη χρησιμοποιεί για δικό της όφελος, με τη μορφή εθνικιστικού εγωισμού και παραλυτικού σκεπτικισμού. Ο υλιστικός και συλλογικός σκοπός είναι κοινός και στους δύο, καθώς και η έλλειψη της συγκεκριμένης αρχής που θα τοποθετήσει το ανθρώπινο πλάσμα στο κέντρο, σαν μέτρο σύγκρισης όλων των πραγμάτων.

Αυτή η ιδέα αρκεί για να αφυπνίσει έντονες αμφιβολίες και αντιδράσεις από κάθε πλευρά. Θα μπορούσε να επεκταθεί κανείς τόσο που να διαβεβαιώσει πως η ασημαντότητα του ατόμου σε σύγκριση με τους μεγάλους αριθμούς είναι μια πίστη που απαντάται παγκόσμια. Για να είμαστε σίγουροι, λέμε πως αυτός είναι ο αιώνας του κοινού ανθρώπου που είναι αφέντης της γης, του αέρα και του νερού και από τις αποφάσεις του κρέμεται το ιστορικό πεπρωμένο των εθνών. Αυτή η εικόνα της ανθρώπινης μεγαλοπρέπειας, δυστυχώς, είναι μόνο όνειρο που αντισταθμίζεται από μια πολύ διαφορετική πραγματικότητα. Σε αυτή την πραγματικότητα, ο άνθρωπος είναι σκλάβος και θύμα των μηχανών που για χάρη του κατάκτησαν το διάστημα και το χρόνο. Εκφοβίζεται και κινδυνεύει από την ισχύ της πολεμικής τεχνικής που υποτίθεται πως διασφαλίζει τη φυσική του ύπαρξη. Η ηθική και πνευματική του ελευθερία, μολονότι στο μισό κόσμο αποτελεί συνειδητή επιδίωξη, απειλείται με χαώδεις αποπροσανατολισμούς, ενώ στο άλλο μισό καταργείται παντελώς. Τέλος, για να διακωμωδήσουμε λίγο όλη την τραγωδία, αυτός ο άρχοντας των στοιχείων, αυτός ο συμπαντικός κριτής, κρέμεται από θεωρίες που κηλιδώνουν την αξιοπρέπεια του και μετατρέπουν την

αυτονομία του σε παραλογισμό. Όλες οι επιτεύξεις και τα αποκτήματα δεν τον μεγαλύνουν καθόλου αντίθετα τον μειώνουν, όπως απέδειξε πολύ καθαρά το πεπρωμένο του εργάτη του εργοστασίου με τον κανόνα της «δίκαιης» κατανομής των αγαθών.